

HRABALI MINTÁK
ESTERHÁZY PÉTER *HRABAL* KÖNYVE CÍMŰ MŰVÉBEN

Bevezetés

Dolgozatomban Esterházy Péterrel és Bohumil Hraballal foglalkozom, az általuk létrehozott szövegek viszonyát Esterházy hrabali alapokra visszanyúló alkotásának, a *Hrabal* könyvének tükrében kívánom vizsgálni. A mű elemzése során elsősorban a nemi szerepek alakulását és ezek megjelenítését elemzem.

Előfeltevésem szerint a Hrabal-szövegben felállított mintákat Esterházy Péter a *Hrabal* könyvében tudatosan felhasználja a házastársak viszonyának ábrázolása során. Ugyanis mindkét történetben egy nőalak kerül a középpontba, az Esterházy-mű Annája bevalottam mintának tekinti a *Sörgyári capricció*ban megjelenő Maryskát, így több szempontból is hasonlatosak, de abból adódóan, hogy a szereplők eltérő korban és társadalomban élnek, a cseh kisváros sörgyárának idilli mikrokozmosza, illetve a harmónia és rend helyreállítása után sóvárgó, komoly dilemmákkal küzdő és erkölcsi határokat feszegető Esterházy-világ különbségei is felfejthetők. Továbbá ezek gender szempontú összehasonlítása révén megmutathatóak a családban betöltött nemi szerepek alakulásának jellegzetességei, dinamikája és folyamatai. A hrabali minták tehát jelen vannak a könyvben, a szereplők a különböző tradíciók örökébe lépnek, a könyv jelenében azonban ezek a szerep-modellek és viselkedési sémák nem tarthatóak, ami a párkapcsolatot tematizáló két mű eltéréseit eredményezi.

Hrabal-recepció

Esterházy Péter 1990-ben megjelent műve a magyarországi Hrabal-recepció hagyományába illeszkedik, de el is tér attól. A Hrabal-művek a hivatalos csehszlovák kiadásokat követően megjelenhettek Magyarországon is, a szerző a magyar fordítások megjelenése után viszonylag korán népszerűvé válik, hiszen a közös kelet-európai tapasztalat és életérzés megjelenítőjeként olvassák. A Hrabal-művekre való reflektálást azonban nehezítette a szerző publikálási lehetőségeinek korlátozottsága.

ga, amiről Vörös István az 1970-es évekbeli cseh irodalom elemzése¹ során ír. Hrabal ugyanis a Csehországban érvényes két T-elv alapján a tiltott és a támogatott határán alkotott, Susanne Roth-tal² egyetértésben Vörös is megállapítja, hogy Hrabal a hetvenes-nyolcvanas években „outsider a tiltott és a támogatott irodalom két tábora között”. Az azonban, hogy a szerző nem egyértelműen tartozott a tiltott szerzők közé, elősegítette, hogy a Hrabal-fordítások megjelenhettek más szocialista országokban is. Hrabal 1970-ben keletkezett, majd 1974-ben szamizdatban megjelent *Postřižiny* című művét, az 1976-os legális cseh kiadás után a Hap Béla által készített magyar fordításban – *Sörgyári capriccio* címen – 1979-ban vehették kézbe az olvasók.

A hrabali világ iránti érdeklődés több tényezőnek is köszönhető. Egyrészt, ahogyan a korabeli kritika is méltatta, a művek nyitottságukkal, a hétköznapi élettapasztalatok átadásával, egyszerűségükkel és az élethez való ironikus hozzáállás nyelvi szemléltetésével váltak vonzóvá az olvasóközönség számára, amit Vörös István³ is kiemelt, másrészt ez a jelenség a Kelet-Európában megfigyelhető groteszk és abszurd ábrázolásmód iránti érzékenységgel is magyarázható. Esterházy Péter témaválasztását is hasonló okok indokolják, mivel Esterházy a hatalom kijátszása érdekében is alkalmazott nyelvi játékosága és ironizáló nyelvhasználata miatt közel érzi magát a kelet-európai groteszk fontos alkotójához. Emellett Vörös István szerint „az irodalom kóros nyelvi dilemmáira”⁴ adott válaszok is erősítik Esterházy és Hrabal kapcsolatát, mivel mindkettőjüket a grammatikai alapon álló írók közé sorolhatjuk.

A kelet-európai tapasztalat

A *Hrabal* könyve a hrabali szövegvilág mozgósításával tesz kísérletet a kelet-európai világszemlélet és tapasztalat feltérképezésére, tematizálására. Az elemzéshez tehát szükséges meghatározni, mit is értek Kelet-Európa alatt. A régió megnevezésére vonatkozó vita ismertetésére itt nem teszek kísérletet, vizsgálataim során – Horváth Györgyit⁵ követve – Kelet-Európa alatt az Európa földrajzi határain

¹ VÖRÖS István, *A švejki lélek: Milan Kundera, Bohumil Hrabal és Ludovik Vaculík munkásságáról*, Bp., Holnap, 2002, 22.

² Susanne ROTHOVÁ, *Hlučná samota a hořké stěsti Bohumila Hrabala*, ford. Michael ŠPIRIT, Prága, Pražská Imaginace, 1993, 107.

³ VÖRÖS, *i. m.*, 99.

⁴ *Uo.*, 121.

⁵ HORVÁTH Györgyi, *Utazó elméletek: Angolszász politizáló elméletek kelet-európai kontextusban*, szerk. VERES András, KÁLMÁN C. György, Bp., Balassi, 2014 (OPUS Irodalomelméleti tanulmányok, 15), 38.

belül található, korábban a szovjet-blokkhoz tartozó, majd a parlamentáris demokráciára áttérő országokat értem, amelyek szoros kulturális kapcsolatot ápolnak Európa nyugati területeivel. Ezen meghatározásból a kelet-európai irodalom néhány fontos sajátossága is kiolvasható. Az államszocialista keret ugyanis az elszigeteltség, a kiszolgáltatottság és az abszurd erőszak megélésének tapasztalatát, a hatalom megtapasztalásának élményét nyújtotta, így a régióban alkotó írók különböző módokon ugyan, de erre reflektáltak.

Esterházy és Hrabal: politikum és ironia

Az Esterházy- és a Hrabal-regényekben is szerepet kap a politikum, de Hrabal *Sörgyári capricciójában* a családi idill meseszerű ábrázolása mellett a politikai hatalom jellemzése kevésbé kap hangsúlyos szerepet, hiszen az itt megjelenített korszak a szocializmus jelenéhez képest pozitívabb, a leírás Hrabal a két világháború közti Csehszlovákia iránti nosztalgiját tükrözi. A *Sörgyári capriccio* szereplői boldog elszigeteltségben élnek, ennek hiánya pedig többletjelentéssel gazdagodik az Esterházy-regényben. A *Hrabal könyvében* ugyanis megjelenik a politikum, így a két mű ilyen szempontú összehasonlítása alapján fontos következtetések vonhatóak le. A szocialista rendszer traumáinak felidézése megmutatja, hogy a Hrabal által bemutatott idilli világ mintái már nem igazán érvényesíthetőek, a történelmi és politikai tapasztalattól való elszigetelődés már lehetetlennek tűnik, így a két mű politikumhoz való viszonya a nemi szerepek ábrázolására is hatással van. A családi szerepek különbözőségének és változásának egyik lehetséges magyarázataként szolgál a diktatórikus rendszer hétköznapi tapasztalatainak bemutatása.

A kelet-európai térségre ugyanis jellemző, hogy a szabadság korlátozása miatt megélt frusztrációk és félelmek a társadalmi szféra lehetőségeibe vetett bizalmat megkérdőjelezik, aminek eredménye a magánélet felértékelődése, ami az állami korlátok és szabályozások állandó megléte mellett a családban való nagyobb fokú szabadság és harmónia megélésének esélyét adja. Horváth Györgyi irodalom és politika viszonyát vizsgálva állapítja meg, hogy „a politika az elmúlt rendszerben alapvetően a hatalmon lévő *ők* ügyeként kódolódott, a civil *mi* területe viszont épp az *ő politikájuktól*, a *politikától* való távolságtartás jegyében szerveződött”, amely révén szintén az irodalmi életben megfigyelhető, a politikai élettől való távolságtartásra, az antipolitika diskurzusára hivatkozik.⁶ A családi idill reprezentálása Hrabal művében is különös fontosságú, ami a megjelenített korszakban még elképzelhető, ezzel szemben azonban sem a *Sörgyári capriccio* megjelenése idejében,

⁶ *Uo.*, 81.

sem az Esterházy által bemutatott késő Kádár-korban egy rendezett és harmonikus világban való létezés nem tűnik lehetségesnek többé.

A *Hrabal* könyvében tehát a szocializmus traumatikus tapasztalatai is tematizálódnak. Az állami rendszámú Ladában várakozó és az író családjának életét megfigyelő angyalok jelenléte, a helyzetre adott válaszok és reakciók a „proletárdiktatúra” hétköznapi megrázkódtatásait idézik fel, hiszen „felrémlettek a falu reflexei, a mozgások, az amputált láb fájdalma, a semminél több, a szokásosnál kevesebb (a tradícióról nem is szólva)”.⁷ Esterházy Péter tehát Hrabal *Sörgyári capricció*ban alkalmazott módszereitől eltérően más stratégiát követ, a reflexiókat kiváltó műtől a politikai hatalom és a család viszonyának feltérképezésében eltér, annak ellenére, hogy ez által a cseh alkotó más műveivel (pl. *Szigorúan ellenőrzött vonatok*, *Túlságosan zajos magány*) szorosabb kapcsolatba kerül.

Esterházy és Hrabal, mint már korábban is említettem, a nyelv kérdésében is szoros rokonságot mutat, a humor és az irónia fontos szövegformáló erőnek bizonyul mindkét regényben. Hrabal az irodalmi sztenderdtől távol álló „kocsmai nyelvet” alkalmazza a lét abszurdításának, a nyelv által körvonalazhatatlan tapasztalatnak az ábrázolására. Vörös szerint a nyelvhasználat által Hrabalnak sikerült túllépnie a tradicionális személyiségmodellen, illetve az ehhez köthető elbeszéléstechnikai sémákon, mivel felismerte, hogy az irodalmi nyelv nagyfokú stilizáltsága valóságidegenséget eredményez,⁸ ezzel ugyanis nem adható vissza az egységes személyiség gondolatának felbomlása és a valóság átadásába vetett hit megkérdőjelezhetősége. A *Sörgyári capricció*ban ez Pepin véget nem érő monológjaiban nyilvánul meg. Ettől eltekintve azonban a narrátor nyelve transzparens, kifejező és elegáns, illetve kevésbé jellemző rá a különböző stílusrétegek együttes használata.

Esterházy Péter *Hrabal* könyve sem képez le egy egységes világot, hanem sokkal inkább a lét sokrétűségét, a többértelműséget és a végtelenséget próbálja bemutatni a nyelvi játékoság, a tükrözés és a számtalan értelmezési útvonal megteremtése révén, ahol a narrátor vagy a beszéd alanya a különböző irodalmi regiszterek alkalmazása révén születik meg. A műben a nyelvhasználatot – Hrabalétól eltérően – a bonyolultság és a kétértelműség jellemzi, ezzel utalva a korabeli világ diszharmoniójára és rendezetlenségére. A felmenők nyelve és kora iránti tisztelet és sóvárgás, valamint a regény világának áttekinthetlensége a nyelvhasználat kettőséget eredményezi.

Az Esterházy által idézett Hrabal-szövegek és a *Hrabal* könyve narrációjának találkozásakor is megfigyelhető ez az ambivalencia. Közvetlenül olyan, Anna által

⁷ ESTERHÁZY Péter, *Hrabal* könyve, Bp., Magvető, 1990, 9.

⁸ VÖRÖS, i. m., 119–121.

elmondott felvezető mondatok után, mint például: „[a] maga papája, a Francin, a füle mögé dugta a tollat, meglátogatta a maga mamájának halott haját, és letette a padra”⁹ következnek a Hrabal-idézetek, melyben a női narrátor olyan nyelvi formákat használ, mint az „és ki vagyok-e elége takarva[?]”.¹⁰

Kulcsár Szabó Ernő azonban amellett érvel, hogy a mű inkább tradicionális személetű narratíva, mivel az inkább „auktoriális jellegű, amiben nincsenek a modernségre jellemző regiszterváltások”.¹¹ Ez alapján elmondható, hogy Esterházy a nyelvhasználat terén is követ hrabali mintákat, ami miatt a szöveg a korábbi írásaihoz képest kevésbé újító jellegű.

Esterházy és Hrabal: a temporalitásból adódó különbségek

Esterházy kiábrándultsága különbözik ugyan a hrabali értékvesztéstől, elbeszélés-módjuk is eltérő, de a Monarchia világa iránti nosztalgiajukban szintén hasonlóságok egymáshoz. Kulcsár Szabó Ernő szavait idézve a *Hrabal könyvéről* azt mondhatjuk, hogy a regény fókuszja a temporalításra tevődik, mivel az a lét időbeliségének kelet-európai tapasztalatát próbálja meg az egyetemes értelmezhetőség távlatába vonni, így elmondhatjuk, hogy „a mű sokkal inkább az idő, mint a tér (Kelet-Európa) regénye”.¹²

Esterházy regényének főhőse egy 20. század végi értelmiségi nő, míg a Hrabal édesanyjának emléket állító regény a Monarchia korának egy rendkívüli nőalakját ábrázolja. A két párhuzamba állított, megformált nőalak, Anna és Maryška hasonlóságai Esterházy preferenciáit, a hrabali minták tiszteletét bizonyítják, míg különbségeik az időbeli és társadalmi változásoknak köszönhetőek és a nőkép alakulásának folyamatát mutatják be. A *Hrabal könyve* a szereplők tudatos értékválasztását és felmutatását tematizálja, de a mű a diszharmoniót vállalva, a hibákat ábrázolva törekszik a párkapcsolati idill megteremtésére.

A *Sörgyári capriccio* történetének és a *Hrabal könyvének* ideje és világa különböznek, ezek az eltérések sokszor tematizálódnak a regényben. Az időbeli eltérésekre tett reflexiók, az ezek alapján felmerülő problémákra adott válaszok a nemi szerepek kontextusában is felmerülnek. Az Annát megelőző nő-generációk jellemzéséből és Anna ezen figuráktól való eltéréseinek leírásából körvonalazódik egy másik nőkép, amely a letűnt polgári világ idejéhez és viszonyaihoz fűződő nosztalgiát idézi, ami szintén a kelet-európai irodalmak közös jellemzője a második világ-

⁹ ESTERHÁZY, *i. m.*, 30.

¹⁰ Uo.

¹¹ KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Esterházy Péter*, Pozsony, Kalligram, 1996, 198.

¹² Uo., 204.

háború után. „Nőnek még csak elmegyek, de öregasszonynak csapnivaló leszek, nívótlan” – mondja Anna, majd úgy jellemzi az idősebb női családtagokat, hogy „az anyósoméék voltak az utolsó gárda – akik még hetvenen túl is aggályosan ügyeltek az óraszíj és a sál, cipő és táska, időjárás és rüzs, kedély és szoknyahossz, make-up és külpolitika kapcsolatára – és ha nem volt, mert nem lehetett minden rendben, akkor ezt tudván tudták, és szenvedtek tőle”.¹³ Olyan világról beszélnek ezek a sorok, melyben még az „Istentől kapott rend”¹⁴ uralkodott, ami Hrabal regényének idejével esik egybe. Az összehasonlítás alapja a Monarchia világát idéző női tartás és nívó megléte, illetve hiánya. Maryška így életmódjának és korának köszönhetően a *Hrabal* könyvének idősebb nőszereplőivel is rokonítható, míg Anna saját korának reprezentánsa, aki számára viszonyítási alapként szerepelnek elődei és Maryška is. Anna alakja tehát hasonlatos a regényben megjelenő idősebb női családtagokéhoz, de rokonítható a *Sörgyári capriccio* főhősének alakjával is, hiszen feleségként, háziasszonyként, intellektuális partnerként is megállja a helyét. Anna anyósa szemével próbálja látni magát, mikor így fogalmaz: „[h]iszen jól tudta [...], hogy meg fogom tudni én azt, ha valamit akkor azt, hogy mi a munka, azt meg fogom tudni, az egész életemet végig fogom dolgozni a fiacskája mellett, meg a fiacskája fiacskái mellett”.¹⁵ Ez a jellemzés is bizonyítja Anna a családban betöltendő tradicionális szerepnek való megfelelését. A Maryškához való hasonlóságot mutatja a direkt és indirekt Hrabal-idézetek alkalmazása, valamint Anna – a regényből körvonalazódó – szoros és személyes viszonya Hraballal és női szereplőivel is. A női karakter személyiség- és viselkedésbeli eltérései azonban azt mutatják, hogy a meglévő minták Anna korában már nem tarthatóak, ami egy különböző nőkép kialakulását eredményezi.

A női emancipáció folyamata természetesen befolyásolja a nőekkel szemben támasztott elvárások alakulását, illetve a női identitás kialakulását, így Anna karakterét is. A nyelvhasználatában is megfigyelhető a már említett kettősség, a hagyományos szerephez való alkalmazkodás vágya, valamint az attól való eltérés természetessége, hiszen míg gyerekei anyjukat keresztnevének hívják, addig Anna „uram”-ként szólítja férjét, amely a tradicionális nyelvi regiszter egyik eleme.

A női életmód változására tett utalások, illetve az emancipáció tematizálása is fontos része a narrációnak. Anna, Maryškához hasonlóan a tradicionális nőképnek is megfelelni látszik, anyaként és feleségként is önfeláldozó, viszont több családi szerepmintát is elutasít. Anna óvatos lázadása a hagyományos elvárásokkal szemben többször is megmutatkozik. „Konoksága” elődeinek hagyománya elleni hét-

¹³ ESTERHÁZY, *i. m.*, 102.

¹⁴ Uo.

¹⁵ ESTERHÁZY, *i. m.*, 44.

köznapki küzdelmeiben is láthatóvá válik, hiszen olvashatjuk, hogy „a harmadik gyereknél elpuhult jódoigában előkészített, sőt előre kitervelt bécsi pelenkát preferál az ősi kendők helyett”.¹⁶ Továbbá, az abortusz lehetőségének fontolgtátása, valamint a házasság előtti szexuális kapcsolat megéleése is a tradicionális szerepek elleni lázadásának bizonyítékai, illetve a megváltozott viszonyok, a szocialista időszak szexuálisához való szabadabb hozzáállásának tematizációja. Annak ellenére, hogy az erotikum Hrabal *Sörgyári capricciójában* is hangsúlyos szerepet kap, Maryška ugyanis – férje rosszállását előidézve – a hagyománnyal dacolva a házasságon kívülre, a nyilvános, közösségi térbe is hatni engedí erotikus kisugárzását, mégsem lépi át azokat a határokat, melyeket emancipált társai majd átlépnek.

Maryška és Anna lázadásának foka, illetve jellege is eltér egymástól. Míg Anna követendő példaként látja elődeit, a megváltozott társadalmi elvárások, a szocializmus elnyomó, de a szexuális terén engedékenyebb viszonyulása megakadályozzák a minták alapján meghatározható bizonyos normák követését. Maryška az életöröm, az erotikus kisugárzás és a vitalitás megtestesítője, aki ezen jellemzői miatt eltér a tőle elvárt hagyományos szerepektől. Emellett, Maryška tudatában van annak, hogy a környezetében élő férfiak csodálata mellett azok rosszállását is kiváltja viselkedésével. Saját magáról meséli, hogy „[é]n pedig tudtam, hogy a legnagyobb gond én vagyok, hogy mióta először megpillantott, láthatatlan és mégis oly konkrét hátizsákban cipel a hátán, és az a hátizsák napról napra nehezebb”.¹⁷ Így a vele szemben állított normák kikerülése nyilvánvaló, ami az idilli párkapcsolat ideiglenes problematizálódását eredményezi. A harmónia a rituális hajvágás és annak következményeivel való szembenézés után helyreáll. Maryška társadalmi meghatározottság elleni lázadása azonban mégsem olyan meghatározó, mint későbbi nőtársai életében.

Anna hagyományos szerepek elleni küzdelme kevésbé észrevehető, a narráció sajátosságai tárják az olvasó elé, a környezetében élők számára kevésbé látható. Annak ellenére, hogy Anna életmódját és sorsát több női szereplő is meghatározza, és a velük való fiktív vagy valósként értelmezhető viszony miatt az elmúlt korszak ad számára bizonyos normákat és követendő példákat. A 20. századi változások mégsem engedik meg számára e normák feltétlen követését, az abortusz kérdésének felvetése a hagyományos szemléletmód szerint elfogadhatatlan normasértésnek számítana, a regény idejében azonban a már végiggondolható erkölcsi dilemma-ként szerepel, ami a párkapcsolati gondok előidézőjévé válik a regényben. A diszharmónia azonban Hrabal-mintáit követve ebben a családregényben is feloldódik, Anna döntése és az azokat megalapozó érzelmi háttér megerősödése miatt.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Bohumil HRABAL, *Sörgyári capriccio*, ford. HAP Béla, Bp., Európa, 1976, 8.

Befejezés

A különböző nyelvi regiszterek, az irónia, a családban betöltendő nemi szerepekre való reflexiók, valamint a kelet-európai életérzés reprezentációs eljárásainak alkalmazásában is hasonlatosak a különböző problémákkal küzdő, de boldog házasságok bemutatására törekvő Esterházy- és Hrabal-szövegek. A két alkotás egymáshoz való viszonyának összehasonlítása során azonban a művek a politikum megjelenítése, a temporalításra való fókuszálás, a társadalmi és történelmi változások családra tett hatásai, illetve az ezekből következő női szerepalakulás terén mutatnak eltéréseket.

A hasonlóságok és különbségek elemzése alapján elmondható, hogy Esterházy témaválasztásában, a pályatárs művének felhasználásában megmutatkoznak bizonyos normaképző és értékválasztó tendenciák, amelyek a Monarchia rendezett és harmonikus világa iránti nosztalgikus érzésekből adódnak, az Esterházy-univerzumban azonban a minták tarthatatlansága, az átélt történelmi változások normákra gyakorolt hatása, illetve a családi szerepmodellek bizonyos fokú átalakulása is bemutatásra kerül.